

Metodologija psiholoških istraživanja

Obrada frekvencijski 3

13. novembar 2018.

A. Frekvencijski nacrti

- Univarijantni frekvencijski nacrti
  - organizacija podataka
  - deskriptivne statističke mere verovatnoća
  - prikaz rezultata
  - struktura i značajnost rezultata

UFN sa dve kategorije

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN)

- oblici nulte hipoteze (H0) u UFN sa dve kategorije
  - najčešći oblik H0: proporcije kategorija p1 i p2 su *jednake* (nulta razlika)
    - formalno: $H_0: p_1 = p_2 = 0.5$, odn. $p_1 - p_2 = 0$
    - PRIMER: u populaciji, bebe bi *jednako* često birale cucle obe boje
  - znatno ređi oblik H0: p1 i p2 imaju *različite* date numeričke vrednosti
    - npr., to mogu biti 0.6 i 0.4, dakle njihova razlika *nije* nulta
    - PRIMER: predpostavljamo da u populaciji 60% beba preferira crvenu a 40% plavu boju (npr. na osnovu ranijih istraživanja)
- oblici alternativne hipoteze (Ha) u UFN sa dve kategorije
  - najčešći oblik Ha je *negacija* najčešće H0: proporcije p1 i p2 *nisu* jednake
    - formalno: $H_a: p_1 \neq p_2$
    - to je tzv. *dvosmerna* forma Ha
    - PRIMER: preferencije beba za boje u populaciji *nisu* jednake
  - nešto ređa (i nešto preciznija) *jednosmerna* forma Ha:
    - $H_a: p_1 > p_2$ ili $H_a: p_1 < p_2$
    - PRIMER: u populaciji bebe više vole crvenu od plave boje, ili obrnuto
    - postavlja se ako ima osnova da se pretpostavi *smer* očekivane razlike

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN)

- razlike između H0 i Ha:
  - H0 uvek specifikuje *numeričke* vrednosti proporcija p1 i p2
  - Ha najčešće *ne* specifikuje numeričke vrednosti proporcija
    - tvrdi se uglavnom samo da razlike *ima* (dvosmerna, nominalna forma), ili da je razlika u određenom *smeru* (jednosmerna, ordinalna forma)
  - numerička *preciznost* H0 omogućava njeno testiranje statističkim metodama, dok nepreciznost Ha to otežava
- kako se vrši testiranje H0 u UFN sa dve kategorije?
  - problem:** znamo da ako $H_0: p_1 = p_2$ važi u *populaciji*, i ako je uzorak reprezentativan, to još ne znači da će u *uzorku* proporcije biti jednake
  - pitanje:** da li to znači da na osnovu uzorka ne možemo baš ništa zaključiti o populaciji?
  - odgovor:** *ne!*
    - naime, neki ishodi su više verovatni, a neki manje!*
      - npr., ako važi H0, više je verovatan ishod 51:49 nego 80:20
  - ključna činjenica:** verovatnoće različitih ishoda se mogu *izračunati* na osnovu teorije verovatnoće, ako su ispunjeni određeni uslovi

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN)

- osnovna ideja testiranja H0 (i veza sa teorijom verovatnoće)
  - pretpostavimo da H0 *važi* u populaciji, tj. da je $p_1 = p_2$
  - zamislimo da se istraživanje *ponavlja* mnogo puta, u teoriji beskonačno
  - teoretski izračunamo verovatnoće svih *moću* ishoda istraživanja
  - utvrdimo koliko je verovatan ishod *našeg* konkretnog istraživanja
- ilustrativno poređenje: istraživanje i analogni primer

istraživanje	analogni primer
populacija sa objektima (na pr. bebama)	(ogromna) vreća sa klikerima
kategorička varijabla sa dve kategorije	u vreći su klikeri dve boje (crvena i plava)
u populaciji važi $H_0: p_1 = p_2$	u vreći ima <i>jednak broj</i> klikera obe boje
uzimanje uzorka iz populacije	slučajan izbor izvesnog broja (N) klikera
utvrđivanje frekvenci dve kategorije	prebrojavanje broja klikera svake boje
ponavljanje istraživanja mnogo puta	ponavljanje izbora klikera i prebrojavanja

- pitanje:** koliko će, u nekom konkretnom izvlačenju, od npr. 100 klikera, biti izvučeno crvenih (C), a koliko plavih (P) klikera?
- odgovor:** to ne možemo znati, jer je to stvar slučajja
- ali:** možemo da proračunamo verovatnoće različitih ishoda!

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN)

- setimo se analogne situacije sa bacanjem novčića:
  - ne znamo* da li će u konkretnom bacanju pasti P ili G
  - ali, možemo precizno da utvrdimo, kolika je *verovatnoća* da u N bacanja:
    - ne padne P *nijednom*, da padne P *tačno* jednom, tačno dva puta, itd.,
    - da padne P *bar* jednom, da padne P *bar* dva puta, itd.
- u primeru sa uzorcima iz vreće se takođe može izračunati verovatnoća:
  - da *nijedan* kliker nije C (tj. ishod 0:100), da je *tačno* jedan C (1:99), itd.
  - da je *bar* jedan kliker C (unija ishoda 1:99, 2:98, 3:97,...), da su *bar dva* C, itd.
- nastavimo ilustrativno poređenje: kako testirati H0?

istraživanje	analogni primer
ne znamo stanje u populaciji	ne znamo koliko ima C i P klikera u vreći
izvršimo istraživanje i utvrdimo frekvence	prebrojimo klikere u datom uzorku
pitanje: da li u populaciji važi H0 ili Ha?	da li je u vreći <i>jednak ili razl. broj</i> klikera?
kako proceniti stanje stvari u populaciji na osnovu rezultata na uzorku?	kako proceniti brojeve klikera u vreći, kada smo prebrojali samo mali deo?

- problem je naizgled nerešiv! – čak i ako u vreći ima jednak broj plavih i crvenih klikera, u principu bi mogli da se dese svi ishodi, tj. da C:P bude:
  - 0:100, 1:99, 2:98, ..., 49:51, 50:50, 51:49, ..., 99:1, 100:0 (ukupno 101 ishoda)

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN)

- rešenje:** iako je *sve moguće*, nije *sve jednako verovatno*
  - npr., i intuitivno je jasno da je, ako važi H0, u uzorku mnogo verovatniji ishod 51:49 nego 80:20
- postoji velika prednost statističkih testova nad intuicijom:
  - naime: verovatnoće različitih ishoda ne moramo *intuitivno* procenjivati, već ih možemo *matematički* precizno utvrditi
- PRIMERI: može se *izračunati* da ako je H0 tačna, važi sledeće:
  - ishod: izabrano je *tačno* 50 crvenih i 50 plavih klikera
    - verovatnoća: $p(50:50) = 0.08$ (tj. u 8% slučajeva, redak ali najčešći ishod)
  - ishod: izabrano je *tačno* 60 crvenih i 40 plavih klikera
    - verovatnoća: $p(60:40) = 0.01$ (tj. dešava se u 1% slučajeva, isto kao i 40:60)
  - ishod: izabrano je *bar* 60 crvenih klikera (60 ili više)
    - $p(60:40 \text{ ili } 61:39 \text{ ili } 62:38 \text{ ili } \dots \text{ ili } 100:0) = 0.028$ (tj. u 2.8% slučajeva)
  - ishod: izabrano je *bar* 70 crvenih klikera
    - $p(70:30 \text{ ili } 71:29 \text{ ili } 72:28 \text{ ili } \dots \text{ ili } 100:0) < 0.0001$ (tj. < 0.01%)
- drugim rečima, ako je H0 tačna, ovakav ishod je *veoma malo verovatan*, tj. dešava se manje nego jednom u 10000 slučajeva!
- uočiti: ovakvi numerički rezultati ne poklapaju se uvek sa intuicijom, ali su tačni

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 7

- opšta šema testova statističke značajnosti rezultata UFN
  - postavimo statističku hipotezu: najčešće $H_0: p_1 = p_2$
  - izvršimo istraživanje i utvrdimo frekvence dve kategorije
  - ustanovimo *verovatnoću* datog ishoda, pod pretpostavkom da *važi H0*
    - time *dati* ishod postavljamo u kontekst svih *moгуćih* ishoda takvih istraživ.
    - formalni opis: radi se o *uslovnoj* verovatnoći oblika: $p(\text{ishod}|H_0)$
      - uočiti: ovo p je *različito* od nekih drugih, srodnih bezuslovnih i uslovnih verovatnoća, kao što su $p(H_0)$ ili $p(\text{ishod})$ ili $p(H_0|\text{ishod})$
      - te verovatnoće mogu biti zanimljive za razmatranje, ali standardni testovi značajnosti se ne odnose na njih, već na $p(\text{ishod}|H_0)$
  - na osnovu $p(\text{ishod}|H_0)$ odlučuje se da li da se H_0 odbaci ili *ne odbaci*
    - detalji i izvesne komplikacije će biti diskutovati kasnije
  - uslov za ispravnu primenu testova značajnosti: istraživanje je izvedeno tako da su ispunjeni određeni statistički i metodološki uslovi
    - odnose se na slučajnost izbora objekata, nezavisnost itd.
- opisana logika koristi se u većini statističkih analiza rezultata
  - međutim, zavisno od vrste nacrtu, postoje izvesne razlike u prirodi nulte hipoteze, matematičkih uslova testiranja i tipa testova značajnosti

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 8

- tok statističke analize u UFN sa dve kategorije biće prikazan postupno, prolazanjem kroz *pet faza*:
  - Faza I: Podaci i deskriptivne mere**
    - sakupljanje podataka i utvrđivanje frekvenci
  - Faza II: Nulta hipoteza, očekivane vrednosti, devijacije**
    - postavljanje statističkih hipoteza i izvođenje njihovih posledica
  - Faza III: Test-statistik**
    - računanje određene mere statistike zaključivanja
  - Faza IV: p-vrednost**
    - utvrđivanje verovatnoće izračunate mere
  - Faza V: Odluka o statističkoj značajnosti**
    - donošenje zaključka o ishodu istraživanja
- i naredna izlaganja o statističkoj značajnosti, u svim ostalim nacrtima, biće prikazana preko ovih istih pet faza
  - nekad su to bile faze kroz koje su, redom, zaista prolazili istraživači
  - danas sva računanja vrši kompjuter
  - mi ćemo proći kroz njih 'peške', da bi bolje razumeli zašto se one vrše

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 9

- Faza I: Podaci i deskriptivne mere**
  - vrši se utvrđivanje u koju kategoriju spada svaki podatak, i prebrojavanje koliko ima podataka u svakoj kategoriji
    - tako se dobijaju *opservirane (empirijske) frekvence*
- koristićemo *četiri* primera ishoda istraživanja sa bebama
  - u svim primerima biće veći broj izabranih *crvenih* cuclu nego plavih
  - pitajanje: da li je takav ishod pouzdan pokazatelj stanja u populaciji?
- PRIMER A:** početni primer, koji se poredi sa ostalima: C:P = 55:45
  - od 100 beba, 55 je izabralo crvenu cuclu a 45 plavu
- PRIMER B:** isti broj beba kao u A, ali više izbora crvenih cuclu: C:P = 80:20
  - od 100 beba, 80 je izabralo crvenu cuclu a 20 plavu
- PRIMER C:** isto kao u B, ali je još po 1000 beba izabralo crvenu i plavu cuclu
  - od 2100 beba, 1080 je izabralo crvenu a 1020 plavu cuclu
- PRIMER D:** isti odnos C:P kao u A, ali sa 10 puta većim uzorkom
  - od 1000 beba, 550 je izabralo crvenu cuclu a 450 plavu
- pitajanje:** šta nam govori intuicija o *pouzdanosti* rezultata u ova 4 primera?
  - da li ne samo u uzorku već u *populaciji* postoji preferencija prema crvenoj boji?

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 10

- tabelarni prikaz podataka i nekih dodatnih mera**
	primer A		primer B		primer C: B*2000		primer D: A*10	
	crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
veličina uzorka (N)	100		100		2100		1000	
frekvence (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
proporcije (p)	0.55	0.45	0.80	0.20	0.51	0.49	0.55	0.45
šansa (š)	55:45=11:9=1.2:1		4:1		1080:1020 = 1.06:1		550:450=11:9=1.2:1	
razlika frekvenci (R)	10		60		60		100	
- PRIMER A:** početni primer, koji se poredi sa ostalima, u pogledu N, f, p, š i R
    - ne čini se pouzdan (tj. da stvarna razlika postoji u populaciji), šansa je blizu 1:1
  - PRIMER B:** isto kao u A: N; *različito* nego u A: f, p, š i R (veće nego u A)
    - čini se pouzdan, zbog velikih R i š
  - PRIMER C:** isto kao u B: R; *različito*: N (veće nego u B); p (skoro 0.5), š (skoro 1:1)
    - uprkos R istim kao u B, ne čini se pouzdan, p i š su 'gori' (bliže H0) nego u A
  - PRIMER D:** isto kao u A: p, š; *različito*: N (veće nego u A), R (veće nego u A)
    - čini se pouzdan zbog velikih N i R, iako su p i š iste kao u nepouzdanom A
  - zaključak: odluka se ne može doneti na osnovu samo *jednog* pokazatelja (N, f, p, š, R), već treba više njih uzeti u obzir i kombinovati – ali kako?

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 11

- Faza II: nulta hipoteza, očekivane vrednosti, devijacije**
    - postavljanje statističke hipoteze: $H_0: p_1=p_2$
    - utvrđivanje *očekivanih (teoretskih) frekvenci f1' i f2'*
      - koje su *najverovatnije* frekvence u uzorku, kada bi H0 bila tačna?
      - najverovatnije je da su te frekvence jednake: $f_1' = f_2'$, tj. po N/2
    - utvrđivanje *reziduala (rezidualnih frekvenci): d = f - f'*
      - oni odražavaju odstupanja *opserviranih* od *očekivanih* frekvenci
faza	koraci	primer A		primer B		primer C		primer D	
		crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
I	empirija (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
II	očekivanje (f')	50	50	50	50	1050	1050	500	500
	rezidual (d = f-f')	+5	-5	+30	-30	+30	-30	+50	-50
	količnik d/f	1/10	-1/10	3/5	-3/5	1/34	-1/34	1/10	-1/10
- uočiti: reziduali za B i C su isti, ali se B čini pouzdanijim ishodom od C
  - od samog reziduala informativniji je njegov *odnos* sa teor. frekvencom d/f
    - ovaj odnos odražava *relativno* odstupanje opserviranih frekvenci od očekivanih
  - moguća *opšta* mera odstupanja: *prosečni* odnos d/f – ali on je nužno nula!
  - druga mera bi mogao biti *prosečni apsolutni* odnos |d/f| - ali on se ne koristi

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 12

- Faza III: Test-statistik**
    - to je broj koji je *pokazatelj* (mera) *odstupanja* dobijenih rezultata od H0
    - za UFN koristi se test-statistik nazvan *hi kvadrat*, označen sa χ^2
    - formula: $\chi^2 = d^2/f' + d^2/f'$ (tj., za obe ćelije se računa d^2/f' i sabere se)
faza	koraci	primer A		primer B		primer C		primer D	
		crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
I	empirija (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
II	očekivanje (f')	50	50	50	50	1050	1050	500	500
	rezidual (d = f-f')	+5	-5	+30	-30	+30	-30	+50	-50
	rezidual ² (d ²)	25	25	900	900	900	900	2500	2500
III	količnik (d ² /f')	0.5	0.5	18	18	0.86	0.86	5	5
	zbir (χ ²)	1		36		1.72		10	
- količnik d^2/f' je *sličan* količniku d/f , jer odražava *relativno* odstupanje
  - količnik d^2/f' je *različit* od količnika d/f utoliko što ne može da bude negativan
    - naime, kvadrati i poz. i neg. brojeva su poz. brojevi (sem 0, čije je kvadrat 0)
  - stoga χ^2 mora da bude *pozitivan* broj (ili nula, za $f = f'$, gde nema odstupanja)
  - uočiti: d^2/f' (a time i njihov zbir, tj. χ^2) će biti utoliko *veći* ukoliko su reziduali d *veći*, ali ne *apsolutno*, već u *odnosu* na veličine *očekivanih* frekvenci f'

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 13

- novi pojam: **stepen slobode: df** (engleski: 'degree of freedom')
  - važna statistička veličina za χ^2 i za sve druge test-statistike
  - veličina **df** zavisi od broja mogućih ishoda istraživanja
  - veličina **df** izražava koliko 'slobode' ima prilikom odabira izvesnih vrednosti, pod uslovom da su neke druge vrednosti poznate
- koliko ima mogućih ishoda UFN sa dve kategorije?
  - za prvu kategoriju 'slobodno' je, u principu, ustanoviti bilo koju frekvencu
  - za drugu kategoriju važi isto
  - u tom smislu postojala bi **dva stepena slobode**, po jedan za svaku kategoriju
- međutim: uvek nam je poznata totalna frekvencija (N)
  - na pr., planirali smo da ispitamo, i ispitati smo, 100 beba
- u tom slučaju postoji samo **jedan stepen slobode**, tj. **df = 1**
- naime, ako je data frekvencija jedne kategorije, samim tim je precizno određena i frekvencija druge kategorije, jer se one moraju sabirati do N
  - npr., ako znamo da je 60 beba odabralo crvenu cuclu, onda samim tim znamo i da je 40 beba odabralo plavu, jer znamo da je N=100
- ovakva razmatranja su važna za statističku teoriju

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 14

- Faza IV: p-vrednost**
- opšti smisao:** to je **verovatnoća** da dobijemo ono što smo dobili ako u populaciji stvarno **nema** razlike (formalno: to je **p(ishod|H0)**)
- naime:** to je verovatnoća da se, ako je u populaciji H0 tačna, na uzorku registruje test-statistik **dobijene** ili **veće** veličine, odn. **bar** toliki χ^2
  - p-vrednost se izračunava na osnovu tzv. **hi-kvadrat distribucije**
  - to je **raspodela vrednosti** hi-kvadrata za sve moguće ishode, ako važi H0
- važi:** što je **veći** χ^2 (tj. odstupanje rezultata od H0), **manja** je **p-vrednost**

faze	koraci	primer A		primer B		primer C		primer D	
		crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
I	empirija (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
II	očekivanje (f')	50	50	50	50	1050	1050	500	500
	rezidual (d = f-f')	+5	-5	+30	-30	+30	-30	+50	-50
III	rezidual ² (d ²)	25	25	900	900	900	900	2500	2500
	količnik (d ² /f')	0.5	0.5	18	18	0.86	0.86	5	5
zbir (χ^2)		1		36		1.72		10	
IV	p-vrednost	0.32		0.000000002		0.19		0.0016	

- PRIMER A:** p da se dobije $\chi^2 = 1$ ili > 1 odn. $\chi^2 \geq 1$ (tj. **bar** 1) iznosi **0.32**

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 15

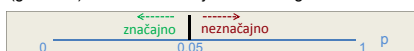
- Faza V: Odluka o statističkoj značajnosti**
- smisao:** šta možemo na osnovu uzorka da zaključimo o populaciji?
- PRIMER A: C:P = 55:45, $\chi^2 = 1$, p = 0.32**
  - dakle: verovatnoća **ovakvog** ishoda (ili još veće prednosti izbora jedne boje nad drugom), ako važi H0 (tj. ako u populaciji nema preferencije boja), je skoro 1/3
  - zaključak: **nema dovoljno osnova da se pouzdano odbaci H0!**
    - naime, u principu jeste moguće da ženske bebe **više** vole crvenu boju
    - međutim, sasvim je moguće i da u populaciji **nema razlike** u preferenciji boja
      - ne može se isključiti pretpostavku da je razlika dobijena na uzorku u korist crvene boje samo posledica **slučaja** (dešava se jednom u tri puta)
    - evidencija** (činjenice koje idu u prilog) radnoj hipotezi nije dovoljno uverljiva
- PRIMER B: empirijske frekvencije: C:P = 80:20, $\chi^2 = 36$, p = 0.000000002**
  - dakle: verovatnoća **ovakvog** ishoda (ili još veće prednosti izbora jedne boje nad drugom), ako važi H0, je 'mikroskopski' mala (dva u milijardu slučajeva)
  - zaključak: **postoje veoma dobre osnove da se odbaci H0!**
    - teoretski je **moguće** da u populaciji **ne** postoji preferencija, a da se ipak dobije **ovakav** ishod u prilog jedne boje
    - međutim, mnogo više ima osnova pretpostavka da ženske bebe zaista **više** vole crvenu boju, i da se to i pokazalo u dobijenom rezultatu

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 16

- na osnovu primera se mogu doneti opštniji zaključci:
  - ako je p-vrednost relativno **velika**, sasvim je moguće da važi H0 u populaciji, a da je dobijena razlika u uzorku nastala slučajno, tj. H0 se ne može odbaciti
  - što je **manja** p-vrednost, utoliko je manje uverljiva pretpostavka da važi H0, a da je razlika u uzorku nastala slučajno, tj. utoliko ima više osnova da se H0 odbaci
  - za veoma **mala** p-vrednosti, sasvim je razumno zaključiti da dobijena razlika nije delo slučajna, i odbaciti pretpostavku o postojanju H0 u populaciji
- mogu se postaviti dva komplementarna pitanja o p-vrednosti:
  - za koje veličine p-vrednosti je ona još previše **velika**, pa se H0 ne može odbaciti?
  - za koje veličine p-vrednosti je ona već dovoljno **mala**, pa se H0 može odbaciti?
- drugim rečima: da li postoji neka veličina p-vrednosti koja bi pouzdano **razgraničila** ove dve mogućnosti?
  - takva veličina bi uvek obezbedila potpuno ispravnu odluku o ishodu istraživanja!
- odgovor: postoji jedna **loša** i jedna (umereno) **dobra** vest
- loša vest:** nažalost ne postoji matematički opravdana granična vrednost!
  - uverljivost H0 **postepeno** opada sa opadanjem p-vrednosti, od sasvim uverljive do sasvim neuverljive, bez oštre granice uverljivosti
- kako onda doneti praktičnu odluku o ishodu istraživanja?

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 17

- dobra vest:** postoje dogovorom usvojena i u istraživačkoj praksi sada široko prihvaćena i primenjivana **pravila** za donošenje odluka o ishodu istraživanja
- u tim pravilima se koriste tzv. **nivoi značajnosti (α -nivoi)**
  - to su unapred utvrđene **granične p-vrednosti**, sa kojima se **porede** p-vrednosti dobijene u istraživanju, radi donošenja odluke o ishodu istraživanja
  - u psihološkoj literaturi koriste se većinom **tri** nivoa značajnosti: 0.01, 0.05, i 0.10
- pravilo za (danas najčešće korišćen) nivo značajnosti $\alpha = 0.05$ glasi:
  - ako je u istraživanju dobijena p-vrednost koja je:
    - manja** od α -nivoa, tj. ako je **p < 0.05**
      - onda se H0 **odbacuje**, i kaže se da je rezultat **statistički značajan**
    - veća** od α -nivoa, tj. ako je **p > 0.05**
      - onda se H0 **ne odbacuje**, kaže se da rezultat **nije** statistički značajan
    - jednaka ili bliska** α -nivou, tj. ako je **p $\approx$ 0.05**
      - onda se zaključuje sa oprezom, i kaže se da je rezultat **marginalno** (granično) statistički značajan odn. marginalno statistički neznačajan

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 18

- uočiti: kriterijum SZ je **konvencionalan** i **arbitraran**, ali je **za sada** široko prihvaćen, kao uslov koji nalaz mora da ispuni da bi se smatrao pouzdanim
  - u praksi se ovakav kriterijum uglavnom pokazao kao koristan **vodić** u odlučivanju istraživača i naučne zajednice prilikom interpretacije rezultata istraživanja
- ali: o testiranju značajnosti se još vode diskusije u metodološkoj literaturi!
- primeri primene nivoa značajnosti $\alpha = 0.05$:
  - PRIMER A:** p = 0.32, tj. p > 0.05, što nije statistički značajno ('nije SZ')
  - PRIMER B:** p = 0.000000002, tj. p < 0.05, što je statistički značajno ('jeste SZ')
- druga dva kriterijuma, $\alpha = 0.10$, i $\alpha = 0.01$, ređe se primenjuju
  - u poređenju sa $\alpha = 0.05$, nivo $\alpha = 0.10$ je **blaži**, liberalniji kriterijum
    - po njemu, neke p-vrednosti su SZ, koje nisu SZ prema kriterijumu $\alpha = 0.05$
      - to su p-vrednosti između 0.05 i 0.10, tj. **0.05 < p < 0.10**
      - na pr., p = 0.08 nije SZ za $\alpha = 0.05$, ali jeste SZ za $\alpha = 0.10$
  - u poređenju sa $\alpha = 0.05$, nivo $\alpha = 0.01$ je **stroži**, konzervativniji kriterijum
    - po njemu, neke p-vrednosti nisu SZ, koje jesu SZ prema $\alpha = 0.05$
      - to su p-vrednosti između 0.01 i 0.05, tj. **0.01 < p < 0.05**
      - na pr., p = 0.03 nije SZ za $\alpha = 0.01$, ali jeste SZ za $\alpha = 0.05$
- u fizici i nekim oblastima neuronauka koriste se još strožiji nivoi značajnosti

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 19

- kakve su posledice korišćenja različito strogih kriterijuma SZ?
  - uočiti: koji god kriterijum da se koristi, mogu se pojaviti greške, a ima ih dve vrste
- posledice korišćenja (pre)strogog kriterijuma, tj. (pre)visoke prepreke
  - *dobre*: odbacuje se veći broj rezultata koji su samo posledica slučaja
  - *loše*: odbacuje se i veći broj realno postojećih fenomena
    - i kod realno postojećih fenomena uvek deluju varijable šuma, jače ili slabije, koje ometaju uvid u pojavu
    - ako istraživač ne prihvati realno postojeći fenomen, pravi *grešku tipa 2*
- posledice korišćenja (pre)blagog kriterijuma, tj. (pre)niske prepreke
  - *dobre*: prihvatiće se veći broj realno postojećih fenomena, ometanih šumom
  - *loše*: prihvatiće se veći broj realno nepostojećih fenomena ('lažni alarm')
    - varijable šuma mogu da stvore privid realnog fenomena
    - ako istraživač prihvati realno nepostojeći fenomen, pravi *grešku tipa 1*
- kritične p-vrednosti (nivoi značajnosti) i kritične χ^2 -vrednosti:
  - može se matematički dokazati da u UFN sa dve kategorije važi sledeće:
    - uslov da bude $p < 0.10$ je da bude $\chi^2 > 2.71$
    - uslov da bude $p < 0.05$ je da bude $\chi^2 > 3.84$
    - uslov da bude $p < 0.01$ je da bude $\chi^2 > 6.64$

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 20

faze	koraci	primer A		primer B		primer C		primer D	
		crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
I	empirija (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
II	očekivanje (f)	50	50	50	50	1050	1050	500	500
	rezidual (d = f-f)	+5	-5	+30	-30	+30	-30	+50	-50
III	rezidual ² (d ²)	25	25	900	900	900	900	2500	2500
	količnik (d ² /f)	0.5	0.5	18	18	0.86	0.86	5	5
	zbir (χ^2)	1		36		1.72		10	
IV	p-vrednost	0.32		0.000000002		0.19		0.0016	
V	značajnost	nije SZ		jeste SZ		nije SZ		jeste SZ	
	zapis	$\chi^2(1)=1, p>0.05$		$\chi^2(1)=36, p<0.05$		$\chi^2(1)=1.72, p>0.05$		$\chi^2(1)=10, p<0.05$	

- zapis rezultata testa je oblika: $\chi^2(df) = \dots$, pri čemu u UFN važi da je $df=1$
  - ranijih godina je zapis p-vrednosti uvek bio oblika $p < \alpha$ ili $p > \alpha$
  - poslednjih godina, usled korišćenja kompjutera, zapis je sve češće oblika $p = \dots$
- pitanje: zašto su za različite primere *različiti* zaključci statističke analize?
- **PRIMER**: poređenje ishoda u A (nije SZ) i B (jeste SZ):
  - u A i B je isto N, i time su iste f, ali su u B veći reziduali, odn. njihovi kvadrati d^2
  - stoga su u B veći količnici d^2/f , pa je veći i χ^2 , koji je zbir tih količnika

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 21

faze	koraci	primer A		primer B		primer C		primer D	
		crv	plv	crv	plv	crv	plv	crv	plv
I	empirija (f)	55	45	80	20	1080	1020	550	450
II	očekivanje (f)	50	50	50	50	1050	1050	500	500
	rezidual (d = f-f)	+5	-5	+30	-30	+30	-30	+50	-50
III	rezidual ² (d ²)	25	25	900	900	900	900	2500	2500
	količnik (d ² /f)	0.5	0.5	18	18	0.86	0.86	5	5
	zbir (χ^2)	1		36		1.72		10	
IV	p-vrednost	0.32		0.000000002		0.19		0.0016	
V	značajnost	nije SZ		jeste SZ		nije SZ		jeste SZ	
	zapis: $\chi^2(df)$	$\chi^2(1)=1, p>0.05$		$\chi^2(1)=36, p<0.05$		$\chi^2(1)=1.72, p>0.05$		$\chi^2(1)=10, p<0.05$	

- **PRIMER**: poređenje B (jeste SZ) i C (nije SZ):
  - u B i C su jednaki reziduali i njihovi kvadrati d^2 , ali je u C veće N, i time f
  - stoga su u C manji količnici d^2/f , pa je manji i χ^2 , koji je zbir tih količnika
    - uočiti: u B proporcije veoma različite: $p_1=0.8, p_2=0.2$; šansa: $f_1:f_2 = 4:1$
    - uočiti: u C proporcije vrlo slične: $p_1=0.51, p_2=0.49$; šansa $f_1:f_2 \approx 1.06:1$
- **PRIMER**: poređenje D (jeste SZ) i A (nije SZ):
  - u D i A su jednake proporcije i šanse, ali su u D 10x veći N, f i d, i 100x veći d^2
  - stoga su u D količnici d^2/f 10x veći nego u A, a time je i 10x veći i njihov zbir, tj. χ^2

1. Univarijantni frekvencijski nacrti (UFN) 22

- da bi se ispravno primenio χ^2 – test, potrebno je da su ispunjeni neki uslovi
  - uzorak je slučajan, svi podaci su nezavisni
  - očekivane frekvence ne treba da budu manje od 5 (ovaj zahtev može se ublažiti)
- alternative χ^2 – testu kod UFN sa dve kategorije: drugi testovi značajnosti
  - pomenućemo dva: *z-test za jednu proporciju* i *binomijalni test*
  - različiti testovi uglavnom dovode do istih zaključaka o značajnosti
- napomene o terminologiji: razlike statist. žargona i svakodnevnog govora
  - 'statistički značajan' rezultat ne znači isto što i 'značajan' rezultat
    - 'značajan' u svakodnevnom govoru znači 'veliki' ili 'važan'
    - s druge strane, 'statistički značajan' znači da se može odbaciti nulta hipoteza
      - takav rezultat može a ne mora biti važan ili se odnosi na veliku razliku
  - 'očekivano' u statističkom smislu nije isto kao u svakodnevnom smislu
    - 'očekivano' u svakodnevnom govoru znači nešto što se *lično* očekuje, ili se pretpostavlja da će se dogoditi
    - 'očekivane frekvence' nisu nešto što istraživač lično očekuje da se dogodi
  - 'hipoteza' u statističkom smislu nije isto kao u svakodnevnom smislu
    - uobičajeno, 'hipoteza' je nešto što pretpostavljamo, ali što nije dokazano
    - s druge strane, 'nulta hipoteza' nije nešto što istraživač lično pretpostavlja da je tačno, već je to prosto jedan od standardnih koraka u statističkoj analizi